

KAFDAĞI

Cilt:4, Sayı:2, Haziran 2019, 194-217

Gönderim Tarihi: 23.12.2019

Kabul Tarihi:29.12.2019

KLASİK DÖNEM OSMANLI MAHKEMELERİ Ottoman Courts In Classical Period

İsmail DOĞAN

Yüksek Lisans, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

doganismaail860@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1459-7982

Çalışmanın Türü: Derleme

Öz

Bu çalışmada Osmanlı mahkemelerinin fonksiyonlarını, çalışma usullerini ve mahkemede tutulan kayıtların muhtevalarını incelemeye çalıştık. Yapılan bu çalışmaların sonucunda Osmanlı mahkemelerinde görüşülen davalar esnasında tutulan kayıtların aslında sadece hukuki bir mahiyeti olmadığını aynı zamanda sosyal, ekonomik, ticari, mülki, kültürel, etnik vs. gibi konular hakkında da bilgi içerdiğini ve bu kayıtların taraflar huzurunda tutulduğu için son derece güvenilir bilgiler içerdiğini gözlemledik. Diğer taraftan bazı yazar ve tarihçiler Osmanlı mahkemelerinin tek dereceli ve tek hakimli olduğunu savunmaktadır. Fakat Divan-ı Hümayun 'un karara bağlanan davayı tekrar ele alma gibi bir yetkisinin olduğunu düşünüldüğünde mahkemenin tek dereceli olduğu söylenemez.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Hukuku, İslam Hukuku, Şeri Hukuk, Örfi Hukuk, Osmanlı Mahkemeleri, Şeriyeye Mahkemeleri, Şeriyeye Sicilleri

Abstract

In this study, we tried to examine the functions. working procedures and contents of the records of the Ottoman courts. As a result of these studies. the records kept during the cases discussed in the Ottoman courts were not only legal, but also social, economic, commercial, civil, cultural, ethnic and so on. and these records contain highly reliable information as they are kept in the presence of the parties. On the other hand, some writers and historians argue that the Ottoman courts are single degree and single judge. However, the Court cannot be said to have a single degree when it is considered that the Divan-ı Hümayün has the authority to reconsider the case that was decided.

Keywords: Ottoman Law, Islamic Law, Sharia Law, Customary Law, Ottoman Courts. Sharia Courts. Sharia Records

Giriş

I. Osmanlı Hukuku'nun Genel Yapısı

Altı asır boyunca hüküm süren Osmanlı Devleti'nin bu kadar uzun ömürlü olmasının altında yatan belki de en önemli etken hukuk sistemidir. Osmanlı Devleti Müslüman-Türk devleti olması hasebiyle kendinden önce kurulmuş olan Müslüman-Türk devletlerden etkilenmiş ve bu devletlerin mirası üzerine teşekkül etmiştir. Dolayısıyla devletin hukuk sistemi de bu Müslüman-Türk devletleri dışında gelişmemiştir. Devlet hazır bir hukuk sistemi üzerine kurulmuştur. Ancak Osmanlı Devleti devralmış olduğu bu hukuki mirası gerek gördükçe geliştirmiş ve kendi toplum yapısına uyarlamıştır (Aydın, 2002, s. 24). Osmanlı Devleti Hanefi mezhebini benimsediğinden dolayı hukuk kuralları da Hanefi fikhına göre işlemekteydi (Aydın, 2003, s. 341-344).

Diğer İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin de hukuku İslam hukukundan oluşmaktaydı. Ancak Osmanlı Devleti ihtiyaç hasıl oldukça hukuki alanda düzenlemeler yapmıştır. Bu konuda İslam hukuku devlet başkanına yetki tanımaktadır. Devlet başkanları çıkarmış oldukları ferman ve kanunlarla, İslam hukuk kurallarının yetersiz kaldığı yerde düzenlemeler yapmışlardır (Aydın, 2015, s. 65). Osmanlılar devralmış olduğu bu hukuki sistemi Orta Asya geleneği ile birleştirerek yeni bir sistem oluşturma yoluna gitmiştir. İslam hukuku Osmanlı hukukunun temelini oluştururken Orta Asya geleneği ile de bu hukukun eksik kalan yönleri tamamlanmaya çalışılmıştır. Bu daha çok Osmanlı hukukunun örfi kanadını temsil eder.

Osmanlı Devleti kurulduğu zaman hukuki alandaki gerekliliği hissetmiştir ki Orhan Bey döneminde ilk kadı ataması ve kadı eğitimi için medrese tahsisi yapılmıştır. Ancak şunu da belirtmekte fayda var Osmanlı Devleti kurulduğunda İslam hukuku için içtihat yolu kapanmıştı (Aydın, 2013, s. 383; İnalçık, 20019, s. 227).

Osmanlı hukuku iki başlık altında toplanır; Şeri' hukuk ve Örfi' hukuk. Şeri hukuk İslam hukukunun kurallarından oluşmakta olup kökeni İslam'ın ilk yıllarına dayanır. Şeri hukuk Osmanlı hukukunda "şer" ya da "şer'-i şerif" olarak geçmektedir. Şeri hukukun en büyük özelliği kuralların Allah (c.c) ve Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından belirlenmiş olmasıdır. Tevkii Abdurrahman Paşa şeri hukuku şöyle ifade etmektedir; "...*Sadrazam olanlar, daima masalih-i ibadullah ile meşgul olup ahkam-ı şer-i şerifi icra...etmekle memurdurlar. ...Divan edüip mesalih-i ibadullahı şer' ve kanun üzere görürler. Ve fasl-ı niza ve kat-ı husumet buyururlar. Ve talep eden müddeilere şer-i şerif ve kanun üzere ahkam-ı şerife verirler*" (Şen, 1999, s. 328).

Şeri' hukuk fikhın özelliklerini taşımaktadır. Osmanlı hukuku için içtihat yolu kapalı olduğundan meseleci yaklaşımı benimsemiştir. Yani kanun maddelerinden çok daha önceki hukuki davalar çerçevesinde hükümler verilmekteydi. Şeri hukukta davalar sade bir şekilde kısa yoldan çözülmeye çalışılmıştır (Şen, 1999, s. 328). İslam hukukunun birinci kaynağı Kur'an-ı Kerim, ikinci kaynağı Peygamber sünnetleridir. Bu kaynakların belirlediği esaslar çerçevesine çıkamayan İslam hukukçuları eğer bu kaynakların belirlemediği bir hususla karşılaşılırsa diğer kaynaklara (icma-kıyas) başvurur. Ancak İslam hukuk kurallarının tanrı tarafından belirlenmiş olması İslam hukukunda beşerî bir etkinin olmadığı anlamına gelmemelidir nitekim İslam hukukunun ilk iki kaynağında karşılaşılan hususla ilgili açık hüküm bulunmadığı takdirde İslam hukukçuları başka kaynaklar arama yoluna giderek İslam hukukunu yorumlamışlardır. Bu durum İslam hukukunun "meseleci" bir hukuk sistemi olduğunu göstermektedir. Fakat hukukçular İslam hukukunu yorumlarken ilk iki kaynağın çerçevesinden uzaklaşmazlardı. İslam hukukunun dini menşeli olması iki taraflı bir yaptırımı doğurmuştur. Yani İslam hukukunu ihlal edenler aynı zamanda İslam dininin kurallarını da ihlal etmiş oluyor (Aydın, 2013, s. 384).

Osmanlı hukukunun oluşturan bir diğer kanat ise Örfi Hukuktur. Örfi hukuk İslam hukuku dışında padişaha kanun koyma yetkisi veren kaynaktır. Halil İnalıcık örfi hukuk için "*...hükümdarın cemiyet hayrı için şeriat'ın dışında sırf kendi iradesine dayanarak çıkardığı kanunları gösterir*" (İnalıcık, 2007, s. 83). ibaresini kullanmıştır. Diğer yandan Osmanlılar yönetici kadro için "ehl-i örf" şeri olaylara bakan din görevlileri içinde "ehl-i şer" tabirini kullanmışlardır. Ehl-i Şer'in kararları ancak ehl-i örf tarafından uygulamaya konulabilirdi. Örneğin yargılama esnasında ehl-i şer yargılamayı yapar ve kararı verir. Ehl-i örf ise davacı ve davalıyı mahkemeye getirir ve kararı uygulardı. Ancak şunu da belirtelim ki padişah bu yetkisini İslam hukuku çerçevesinde kullanır. Yani örfi hukuk şeri hukuka ters düşemez. Örfi hukuk genel manasıyla hükümdarın kendi iradesine dayanarak şeriat kurallarının yetersiz kaldığı alanlarda kanun çıkarma yetkisidir. Bu durum ise Padişah'ın devlet üzerinde tam manasıyla söz sahibi olması, devletin çıkarlarının her şey 'in üzerinde tutulmasıyla alakalıdır. Nitekim Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethettikten sonra Örfi kanunlara dayalı bir kanunname hazırlaması ve burada kardeş katlini vacip hale getirmesi bununla alakalıdır.¹ fetheden Fatih Çandarlı ailesini ortadan kaldırarak devlet yönetiminde mutlak söz sahibi olmuş, devletin çıkarları için kardeş katlini vacip kılmıştır ki bu durum tamamen örfi hukuk

¹ Geniş bilgi için bkz. (Özcan, 2013).

kurallarıyla alakalıdır. Örfi hukuk sırf Osmanlılara özgü bir hukuk sistemi değildi. Nitekim Osmanlılardan önce kurulmuş olan Müslüman-Türk devletleri hükümdarın iradesine dayanan bir hukuki sistem uygulamışlardır (İnalçık, 2009, s. 228). Fakat tarihi kaynaklarda Örfi hukuk tabirine ilk defa Fatih döneminde rastlanılmaktadır. Fatih devri tarihçilerinden Tursun Bey eserinde örfi hukukla ilgili; “*yani bu tedbir ol mertebe olmazsa belki mücerret tavr-ı akl üzere nizâm-ı âlem-i zâhir için mesela tavr-ı Cengiz Han gibi olursa sebebine izafe ederler siyâset-i sultanî ve yasâğ-ı pâdişâhî derler ki örfümüzce (urefamızca) ona örf derler.*” (Şen, 1999, s. 328) şeklinde ibareler kullanmıştır.

Oluşumu bakımından örfi hukuk, şeri hukuktan farklılık arz etmektedir. Şeri hukuk İslam hukukunun kaynaklarına ve İslam hukukçularının bu kaynaklar çerçevesinde yapmış oldukları yorumlara dayanır. Fakat örfi hukuk tamamıyla devlet başkanının iradesine dayanan kanunlardan meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti’nde şeri hukukun yanında bir de örfi hukukun kullanılmasının temel sebebi devletin içinde bulunmuş olduğu koşullar nedeniyledir. Nitekim Osmanlı Devleti Anadolu’nun batı yakasında Bizans sınırlarında kurulmuş bir devlettir. Devlet, sınırlarının zamanla genişlemesiyle bir imparatorluğa dönüşmüş ve farklı dini ve etnik unsurlar bir arada yaşamıştır. Dolayısıyla Osmanlı hukuk sistemi de bu çerçevede şekillenmiştir (Şen, 1999, s. 328). Örfi hukuk sayesinde Osmanlı padişahları uzun dönemler boyunca idare hukuku, ceza hukuku ve mali hukuk gibi alanlarda ayrıntılı bir şekilde kanunlar hazırlamışlardır. Şeri hukuk sadece özel hukuk alanında hükümler içerirken kamu hukuku, toprak hukuku ve devlet hukuku alanlarındaki boşluk örfi hukuk yoluyla giderilmeye çalışılmıştır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki örfi hukuk kuralları hiçbir şekilde şeri hukuka ters düşmemiştir. Halil İnalçık örfün esaslarını;

1. Şeri hukuk alanının dışında bir durum.
2. Buna dair adet ve kıyası esas alacak telakkinin varlığı.
3. Hükümdarın iradesi.
4. Umumi düzenin bunu gerektirmesi şeklinde sıralamıştır. (İnalçık, 2007, s. 84) Ayrıca şunu da belirtelim ki Osmanlı Devleti’nde Örfi hukuk alanında Fatih Sultan Mehmed’in ayrı bir yeri vardır.

1.Örfi Hukuk ve Şeri Hukukun İlişkisi

Osmanlı Hukukunda şeri ve örfi hukuk birbiriyle uyum içindedir. Yani örfi hukuk kanunları şeri hukuka aykırı değildir. Örfi hukukun şeri hukuktan ayrı olarak ortaya çıkması bazı tarihçileri her iki hukukun birbirinden bağımsız olduğu düşüncesine yöneltmiştir. Ancak örfi hukukun hazırlanış şekline ve bu hazırlanış esnasında ehl-i şer’in oynadığı role

baktığımızda bunun doğru olmadığını anlamaktayız (Aydın, 2007, s. 515-521). Zaten örfi hukukla şeri hukukun birbiriyle çatışma halinde olması durumunda hukukta ikilik meydana gelirdi. Dolayısıyla şeri ve örfi hukukun birbiriyle uyum içinde olmasına dikkat edilmiştir. Örfi hukukun doğuş sebebine baktığımızda şeri hukuka karşı değil onun eksik kalan yanlarını tamamlama amacı gütmektedir. Osmanlı padişahları da kanun koyarken bu kanunun şeri hukukun hükümlerine ters düşmemesine özen göstermişlerdir. Fatih Sultan Mehmed kardeş katli ile ilgili hüküm koyarken dahi “*ekser ulema dahi tecviz itmüşdür.*” (Özcan, 2013, s. 18) diyerek koymuş olduğu örfi hukuk kanunu’nun şeri hukuka uygun olduğunu vurgulamaktadır. Kanunnamelerin hazırlanışında şeyhülislamın etkisi olduğuna dair rivayetler asılsız değildir (Aydın, 2015, s. 73-75). Diğer yandan örfi hukukun hazırlanmasında önemli rolleri olan ve hatta bundan dolayı kendilerine “müfti-i kanun” denen nişancılar XVI. yüzyıla kadar medrese kökenli olup İslam hukukunu öğrenmiş kişilerden seçiliyordu. Şer-i hukukun önemli temsilcilerinden Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin Divan-ı Hümayunda yer alması bunların örfi hukukun hazırlanışındaki rolü göstermesi bakımından önemlidir. Dinin temsilcilerinden şeyhülislamın dahi zaman zaman padişahın hazırladığı kanunlara itiraz ettiği görülmektedir. Şeri hukuk ile örfi hukuk davalarının aynı mahkemede görüşülmesi yine bu iki hukukun birbiriyle olan uyumunu göstermektedir. Ancak tüm bu saydıklarımıza rağmen şeri ve örfi hukukun birbiriyle ters düştüğü alanlar yok değildir. Örfi hukuk oluşturulurken zaman zaman şeri hukuka aykırı hükümler oluşturulmuştur. Burada da devreye fetva girerek kanunu şeri hukuka uyarlamaya çalışılırdı (Aydın, 2015, s. 76-78). İlber Ortaylı, aslında Osmanlı kanunnamelerinin şeri hukuk ile uyum içinde olmadığını kadıların dahi bazı davalarda örfi hukuka göre karar verdiğini, şeyhülislamın fetva verirken “*şeri maslahat değildir. Ulu’l emr ne ise öyle ola...*” demişlerdir. Diğer yandan Osmanlı Devleti’nin şeriat devleti olup olmadığı hakkında üç görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki; bazı tarihçi ve araştırmacıların görüşüdür ki bunlara göre Osmanlıda yönetim ve yargı şeri kurallara göre belirlendiğinden devlet şeriat devletiydi. Bunlar, tezlerini devletin dini İslam’dır ibaresini kullanarak savunmaktadır. Bazı araştırmacılara göre ise Gayrimüslim tebaaya tanınan haklar devletin laik olduğunun göstergesi olarak yorumlanmıştır. Son olarak Ömer Lütfi Barkan’ın başında bulunduğu bir grup ise uygulamada şeri hukuktan ziyade örfi hukukun yer aldığını dolayısıyla devletin şeri devlet olmadığını savunmaktadır (Ortaylı, 2008, s. 199-201).

II. Osmanlı Mahkemeleri

1. Osmanlı Devleti'ne Kadar İslam Mahkemeleri

Arapça kökenli olan mahkeme kelimesi “hüküm” kökünden türetilmiştir. Mahkeme kelime manasıyla “yargılama yeri” anlamına gelmektedir. Fıkhi olarak ise kadıların davalara baktıkları bina veya makamı karşılamaktadır. Kuran-ı Kerim’de ve peygamber sünnetinde mahkeme kelimesi geçmemekle beraber hüküm kelimesine çok sık rastlanmaktadır. Bunun yanı sıra bu kaynaklarda yargılamayı gerçekleştirecek olan kimsede bulunması gereken özellikler ve uyması gereken kurallara yer verilmiştir. İslam’ın ilk yıllarında da mahkeme kavramı yerine “kadı” ve yargı kararı manasında “kaza/hüküm” kelimeleri baz alınarak kelimeler türetilmiştir. Örneğin “babü’l kadl”, “ebvabü’l kudat” gibi (Atar, 2001, s. 66).

İslam devletleri monarşi ile idare edildiklerinden yasama, yürütme ve yargı dediğimiz güçler tek eldeydi. Bu güçler devlet başkanının elindeydi (Şentop, 2006, s. 89; Ekinci, 2017, s. 9; Aydın, 2013, s. 388). Hükümdar bunları tek başına yerine getiremediği için bunu yerine atamış olduğu vekilleri aracılığıyla sağlıyordu. Yargı işini de yerine atadığı hakimler yapıyordu. Bu uygulama daha İslam’ın ilk yıllarında görülmektedir. Hz. Peygamber davalara bizzat bakmakla beraber yerine kadı atadığı da görülmektedir. Hz. Peygamberden sonra başa gelen halifelerde bu uygulamayı devam ettirmişlerdir (Ekinci, 2017, s. 9).

İslam devletlerinde adliye hukuk işleriyle ilgilenen adliye teşkilatı kadıulkudatlık, mezalim mahkemeleri, kadı mahkemeleri gibi kuruluşlardan oluşmakla beraber bunlar kurulan İslam devletlerine göre farklılık arz etmektedir. İslamiyet’in doğuşundan itibaren genelde mahkemeler tek dereceli ve tek hakimli olarak işlemekteydi. Bunun yanı sıra az da olsa çok hakimli mahkemelere rastlanmaktadır. Hz. Peygamber döneminden itibaren devlet sınırlarının genişlemesine paralel olarak adliye teşkilatı da gelişmiştir. Mezheplerin ortaya çıkmasıyla beraber de İslam hukuku üzerine araştırma ve çalışmalar yoğunluk kazanmıştır (Atar, 2003, s. 338-339).

Hz. Peygamber devlet sınırlarının genişlemesiyle beraber uzak yerlerdeki mahkemeler için kadı görevlendirmesi yapmıştır. Ancak bunu İslam hukuk tarihinde resmen yapan Hz. Ömer’dir. Emeviler döneminde hukuki alanda pek bir değişiklik ve yenilik yaşanmamıştır. Mahkemeler açısından en önemli gelişme Abbasiler döneminde olmuştur. Bu dönemde yargı teşkilatı bir düzene sokulmakla beraber kadıların yetki ve görevleri arttırılmıştır. Bu dönemde kadı sayılarında da artış olmuştur. Abbasi halifesi Harun Reşid devrine kadar kadı atamaları halife tarafından yapılyorken Harun Reşid bu işle ilgilenmek üzere “Kadıulkudatlık” kurumunu kurdu (Özen, 2001, s. 78).

Abbasiler dönemine kadar kadıların verdikleri kararları uygulayan icra organları devlet sınırlarının genişlemesine paralel olarak görevini yerine getirmemeye ve kadı kararlarını çiğnemeye başlamıştır. Bu durumda mahkemeye giden kişiler hakkını alamayınca merkeze şikâyete başlamışlardı. Abbasi devleti bu durumu engellemek için ve bu duruma düşen mağdurların şikâyet etmeleri için “velayetü’l mezalim” veya “kaza’ül mezalim” denen mezalim divanını kurmuştur. Bu kurum hem kazai hem de icra yetkisine sahip olmakla beraber hukuki anlaşmazlıkları çözen yüksek bir yargı organı idi. Bu divan yargı ve yürütmenin birleştiği noktaydı. İlk başlarda halifenin daha sonra ise kadılkudatların başkanlık ettiği bu mahkemenin başına, “veliyü’l mezalim” denen başkanlar atanmıştır. Abbasiler tarafından oluşturulan bu mahkeme daha sonra kurulacak olan Müslüman-Türk devletlerinin teşkilatı içerisinde önemli bir unsur olmuştur (Yeniçeri, 2004, s. 517).

Selçuklu Devleti’nin yargı sistemi Abbasi Devleti yargı sistemiyle benzerlik göstermektedir. Bu devlette de iki tür yargı organı vardı. İlki kadı diğeri ise Divanü’l Mezalim idi. Bunların yanı sıra birçok yargı organı bulunmaktaydı. Anadolu Selçuklularının yargı sistemi Osmanlıların yargı sistemine çok benzemektedir. Burada da asıl yargı organı kadılardır. Fakat burada kadılar iki sınıfa ayrılmaktadır. Askeri sınıfın şeri davalarına bakan kadılar ki bunların reisine “kadileşker” denilmekteydi ve sivil halkın davalarına bakan kadılar bunlarında başı kadılkudat idi. Bu durum Anadolu beyliklerinde de görülmektedir. Eyyübiler ve Memlûklerin yargı sistemi birbirine çok benzemektedir. Padişahlar, “divan-ı mezalim ya da darü’l adl” denilen yüksek mahkemeye başkanlık ederek halkın şikâyetlerini dinlerlerdi. Bu devletlerde kadılkudatlık birden fazla olup kadı atamalarıyla ilgilenmekteydiler (Cin-Akgündüz, 1990, s. 264-268).

2.Şeriyeye Mahkemeleri

Osmanlı mahkemeleri kendinden önceki dönemlerde kurulmuş olan Müslüman-Türk devletlerinin mahkemelerine nazaran daha da gelişmiştir. “Meclis-i şer” veya “mahfil-i şer” olarak adlandırılan Osmanlı mahkemeleri genellikle tek dereceli ve tek hakimli bir yapı arz etmektedir. Çok hakimli mahkemeler İslam hukukunda uygun olmakla beraber uygulamada rastlanmamaktadır. Bu durum Osmanlı Devleti’nde de görülmemektedir. Fakat bu durumun Osmanlıda istisnası olduğunu söyleyebiliriz nitekim Divan-ı Hümayunda hâkim olarak Rumeli kazaskeri söz sahibi iken işler yoğunlaştığı zaman Anadolu kazaskerinin ona yargılamada yardım etmesi bu durumun aksini göstermektedir. Bazı yazarlara göre ise Anadolu Kazaskeri orada sadece izleyici konumunda bulunmaktadır. Diğer yandan Divan-ı Hümayun’un yapılan itirazlar sonucu davaları tekrar gözden geçirmesi de

Osmanlı'da tek dereceli yargılama usulüne ters düştüğü söylenebilir.

Osmanlı mahkemeleri diğer devletlerdeki mahkemelere nazaran çok gelişmiş ve yetki alanı genişlemiştir. Şeri ve örfi davaların tek mahkemede görüşülüp karara bağlanması bunun en belirgin göstergesidir (Aydın, 2015, s. 75). Diğer İslam devletlerindeki mezalim divanlarının yerini Osmanlı'da mahalli mahkemeler ve Divan-ı Hümayun almıştır (Aydın, 2003, s. 341-344). Ancak Osmanlı Devleti'nde şeri mahkemeler dışında da mahkemeler vardır ki bunları da aşağıda açıklamaya çalışacağız.

Meclis-i şer'de denilen şeriye mahkemeleri Tanzimat dönemine kadar varlığını muhafaza etmiş ve bu süre zarfında görevlerini yerine getirmiş bir yargı organıdır. Bu mahkemede bir kadı ve mahkemenin yapıldığı bölgenin büyüklüğüne göre değişen sayıda yardımcıları görev yapmaktaydı. İslam ve özellikle Osmanlı mahkemeleri tek dereceli ve tek hakimli olmakla beraber Osmanlı mahkemelerinde görülen "şühudü'lhal" mahkemelere zenginlik katmakta ve dolaylı yoldan kadının yanlış ve taraflı karar vermesine engel olmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında kadıların görev süreleri sınırlı tutulmuştur. Bu süre XVI. yüzyıldan itibaren üç yıl, daha sonra iki yıl, XVII. yüzyıldan itibaren de bir yıl olarak saptanmıştır. Kaza görev süreleri bir yılla sınırlı olan kadılıklara ise "Mevleviyet Kadılıkları" denilmekteydi. Küçük kadılıkların görev süreleri sonraki senelerde iki yıldan yirmi aya inmiştir. Bu uygulamanın başlıca iki sebebi vardır. Birincisi kadıların uzun süre aynı yerde görev yapıp bölge halkı ile yakın temas kurmasını ve bu yakınlığın mahkeme davalarına yansımaları engellemek, ikincisi ise kadıların ilim faaliyetlerinden uzak kalmasının önüne geçmek. Nitekim görev süresi biten kadı bir sonraki görev yeri belirleninceye kadar İstanbul'da ilmi faaliyetlerine devam etmekteydi. Fakat bu uygulama aksi yönde sonuç göstermekteydi. Nitekim görev süresinin sınırlı olduğunu bilen kadı yeni görev bölgesi belli oluncaya kadar boşta kalacağını bildiğinden, bu süre zarfında geçim sıkıntısı yaşamamak için görev bölgesinde görevini suiistimal ediyordu. Devlet başkanı ve halife unvanını bünyesinde taşıyan Sultan'ın teorikte yargılama yetkisi olmasına rağmen bu durum yargı ve yönetimin bir arada olması anlamına gelmemektedir. Nitekim Osmanlılar bu duruma pek sıcak bakmamışlar ve ehl-i şer'in devlet işlerine karışmasını engellemişlerdir. Nitekim aynı şekilde kadılar yönetim tarafından atanmasına rağmen yöneticilerde kadının görev ve kararına müdahalede bulunamazlardı. Sonuç olarak yukarıda da bahsettiğimiz gibi ehl-i şer ile ehl-i örf birbiriyle çatışma halinde değil uyum içinde çalışmaktaydı. Ehl-i şer'in kararları ehl-i örf tarafından infaz edilirdi (Aydın, 2015, s. 77-79).

2.1.Mahkeme Personelleri

2.1.1.Şeyhülislam'ın Yargı Yetkisi

Osmanlı'da ilmiyenin ve kaza teşkilatının başı şeyhülislam idi. Osmanlı'da kadılar Hanefî mezhebine göre karar vermekte ve yargı işlemlerini bu mezhebe göre yapmaktaydı. Karar sürecinde hüküm verirken Hanefî hukukçularının görüş birliği sağladığı konularda aynen hüküm uygulanırdı. Ancak bir konu hakkında Hanefî mezhebi hukukçularının görüş birliği yoksa bu doğrultuda kadılar müftüler ile görüşüp en doğru kararı tatbik ederlerdi. Kadıların yardımına başvurduğu müftüler iki gruba ayrılmaktaydı. Birincisi bütün ilmiye sınıfının başı olan şeyhülislam, ikincisi ise yerel mahkemelerde görev yapan ve “kenar müftüleri” denen müftülerdir.

Yavuz Sultan Selim döneminde hilafeti Mısır Memluklerinden devralan Osmanlılar hem Sultan hem de Halife unvanını kullanmışlardır. Ancak Osmanlı sultanları mümkün merteye halifelik yetkisini kullanmamışlardır. Bu yüzden Osmanlı'da hilafet kanadını şeyhülislam temsil ediyordu. Şeyhülislam tabiri X. yüzyıldan itibaren hukuki meselelere hâkim, alim zat gibi anlamlarda kullanılmaktaydı. Şeyhülislam Osmanlılar döneminde bir resmiyet kazanmıştır (Üçok- Mumcu vd. 2008, s. 235). Osmanlılar bu unvanı ilmiye sınıfının reisi/başkanı manasında kullanmışlardır. Hukuki meselelere hâkim, alim zat manasında Osmanlılar kadılıkdat tabirini kullanmışlardır. Fatih Kanunnamesi'nde şeyhülislam için “müftü” tabiri kullanılmıştır. İlk yıllarda Bursa, Edirne ve İstanbul müftüleri eşit olmasına rağmen Fatih Kanunnamesi'nde İstanbul müftüsü bütün ilmiye sınıfının reisi olarak belirlenmiştir. Devlet içerisinde bu kadar önemli bir mevkiye sahip olan şeyhülislamın yetkilerinden *birincisi* yürütme yetkisiyle alakalı olup 1574 yılına kadar şeyhüislamların bu alanda herhangi bir yetkisi yoktu. Bu zamana kadar müderris, müftü ve mevali denilen kadıların ataması sadrazam tarafından, diğer müftü ve kadıların ataması ise kazaskerler tarafından yapılmaktaydı. Bu tarihten sonra ise şartlar şeyhülislam lehinde değişmiş, kaza kadıları ve bazı küçük kadılıkları dışında kalan mevali kadılarını, müderrisleri ve kazaskerleri şeyhülislam atamıştır. Fakat şeyhülislam mevali kadıların ve kazaskerlerin atamasını yaparken veziriazamın görüşünü almak zorundaydı. Zamanla kazaskerlerin kadı atama yetkisi elinden alınarak şeyhüislama devredilmiştir. *İkinci* yetki alımı ise fetvadır. Nitekim şeyhülislamın yargı yetkisi yoktu. Ancak fetva yetkisini kullanarak olaylara müdahale edebiliyordu. Şeyhülislamın diğer bir yetkisi ise yasama faaliyeti esnasında görülmektedir. Fetva yetkisi olan şeyhülislam yasama alanında etkili olmuştur. Yapılan kanunların toplum yararına olup olmadığını padişaha arz eder (Cin-Akgündüz, 1990, s. 268).

Osmanlılar döneminde resmi kurum niteliğini kazanan

şeyhülislamlik kurumu bazı yazarlar tarafından veziriazamlıktan dahi üstün görülmüştür. Osmanlılarda şeyhülislam padişahın örfi hukuk bakımından güçlenmesini sağlamışlardır. Mesela Fatih kanunnamesini hazırlarken kardeş katli maddesini şeyhülislam çıkardığı fetva ile şerileştirmiştir. Diğer yandan Ebussuud Efendi Kanuni Sultan Süleyman'ın kanunnamelerini çıkarmış olduğu fetvalarıyla şerileştirmiştir. Şeyhülislamın ataması da padişah tarafından yapılır ve bunların alanında hâkim üstün bilgi sahibi ve dürüst kişilerden seçilmesine dikkat edilirdi (Üçok-Mumcu vd. 2008, s. 235-237).

2.1.2.Kadı

Arapça kökenli olan kadı kelimesi “kaza/kada” terimlerinden türetilmiş olup insanlar arasındaki problemleri çözmek üzere görevlendirilen kişiyi ifade etmek için kullanılır. Kuran-ı Kerim’de kadı ibaresi bir yerde “hükümünü, sözünü geçiren” manasında, bir başka yerde hükkam kelimesi “uhdesinde yargı yetkisi de bulunan yöneticiler” anlamında kullanılmıştır. Hadislerde kadı ve hâkim kelimesi sıklıkla geçmektedir (Atar, 2001, s. 66-69).

İslam hukukuna göre bir kadıda aranacak en temel nitelik sağlam bir şeri hukuk bilgisidir. Bir kadıda bulunması gereken diğer nitelikleri ise şöyle sıralamak gerekir; reşit olmak, temyiz gücüne sahip olmak, iman sahibi ve adil olmak, hukuki ehliyet ve muamele kabiliyetine sahip olmak, tarafsız olmak, yeterli derecede hukuki bilgiye sahip olmak, akl-i baliğ ve bedensel olarak bir özrü bulunmamak (Ortaylı, 2017, s. 23; Doğan, 2019, s. 37; Demir, 2017, s. 29-30).

Kadılık müessesesi Orta çağ İslam dünyasında ortaya çıkan adli ve idari görevleri üstlenen bir yapıdır. Bu müessese İslam hukukunun merkezinde yer alan memuriyettir. İslamiyet’in ilk yıllarında Hz. Peygamber hakimlik görevini bizzat kendisi yerine getirmekteydi (Ekinci, 2017, s. 9; Ortaylı, 2007, s. 19). Bununla beraber uzak yerlere Hz. Peygamber gidemediği takdirde yerine vekil göndermiştir. Hz. Peygamberden sonra dört halife döneminde de hakimlik görevi, halifenin görevleri arasındaydı. Fakat zamanla devletin sınırlarının genişlemesine paralel olarak yargı alanda da işler yoğunlaşmış ve halifenin bu görevi yerine getirmesi zorlaşmıştır. Bu doğrultuda halife yerine vekiller atayarak bu görevini yerine getirmeye çalışmıştır. Bu uygulama doğrultusunda ilk olarak Hz. Ömer Medine’ye Ebu’l Derda’yı, Basra’ya ashaptan Şarih’i, Küfe’ye de Ebu Musa el Aşar’ı kadı olarak tayin etmiştir (Ortaylı, 2007, s. 19). Emeviler döneminde Muaviye yargılama yetkisini Dimaşk’ta kadıya devredince ardından diğer valiler de yargı yetkilerini kadılara devretmiştir. Bundan sonra kadılar medeni ve cezai davalara halife ve valiler ise mezalim divanına gelen davalara bakmışlardır. Yine Emeviler döneminde kadıya mülki görevler de

verilmiştir. Abbasiler devrinde ise kadı tayin, azil ve terfi işlemleri ile ilgilenmek üzere “kadıulkudatlık” kurumu kurulmuştur. Abbasiler döneminde devlet sınırlarının genişlemesine ve mezheplerin ortaya çıkmasına paralel olarak kadılara yardımcı görevliler de atanmıştır (Atar, 2001, s. 66-69)

Osmanlı Devleti kadılık müessesesi kendisinden önce kurulmuş olan Müslüman-Türk devletlerden devralıp geliştirmiştir. Osmanlılar kadıya mülki sorumluluklarda yükleyerek yetki alanlarını genişletmişlerdir. Devlet’in daha ilk yıllarında Osmanlılar fethedilen yere hukuku temsilen kadı, idareyi temsilen de bir subaşı tayin olunmaktaydı. Osmanlı kadısı haleflerinden farklı olarak eğitim, mesleğe geçiş ve terfi bakımından da gelişmiş bir hiyerarşiye sahiptir. Kadı atamalarının ilk defa Osman Bey zamanında yapıldığına dair rivayetler mevcuttur. Bu rivayetlerden birine göre Karacahisar’ın fethinden sonra buradaki kilisenin camiye çevrilerek Tursun Fakih’in kadı olarak atandığı ve dini işlere baktığıyla ilgilidir. Ancak bu rivayetlerden ziyade kadılık kurumunun Osman Bey zamanında oluşturulduğunun en büyük göstergesi Osman Bey’in gelini Asporçe Hatun’a ait vakfiyedir. Nitekim vakfiye incelendiğinde bir kadı tarafından hazırlandığı anlaşılmaktadır. Daha sonraki bey ve padişahlar döneminde devlet sınırlarının genişlemesine ve dini görevlerin artmasına paralel olarak Osmanlı Devletindeki kadı sayılarında da artış olmuştur (Ortaylı, 2007, s. 27-29).

Osmanlı Devleti’nde ilmiye sınıfı mensupları üç grup adı altında görevlendirilmekteydi. Bu gruplara giren her sınıfa ayrı bir fonksiyon yüklenmiştir. Müderrisler öğretimle, müftüler fetvayla, kadılar ise kaza göreviyle mükelleftiler. Kadılar bu hiyerarşi içerisinde gerekli hukuk ve medrese eğitimine vakıf olmak zorundaydılar. Bu koşulları sağlayan kadı bu hiyerarşiye katılabilirdi. Osmanlı Devleti’nde kadılar padişah beratı ile atanmaktaydı (Ortaylı, 2001, s. 25; Doğan, 2019, s. 37; Arık, 1997, s. 6). İlmiye sınıfının tayin, azil ve terfi işlemlerine Anadolu ve Rumeli kazaskerleri bakarlardı. Dolayısıyla atanan bir kadı atandığı bölgeye göre Anadolu veya Rumeli kazaskerlerinden birinin uhdesine girer ve “ruzname” denilen deftere kaydı yapılırdı. “Ruzname” defterine kaydı yapılan bir kadının elindeki beratın geçerliliği yoktur.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Osmanlı Devleti’nde kadıların görev süresi kısa tutulmuştur. Bunun çeşitli sebepleri vardı. İlk olarak kadıların görev yerlerinde uzun süre kalmasının sonucunda bölge halkıyla yakın ilişkiler kurması ve bu durumun mahkemeye yansımaları önlemek. İkinci olarak da kadıların görevlerini ifa ederken ilimden uzak kalmalarını engellemek, bilgilerini güncellemesini sağlamaktı. Fakat bu durum tersi

yönde sonuç göstermiştir. Nitekim görev süresi kısa süren kadı bu sürenin sonunda yeni görev yeri belirleninceye kadar İstanbul'da beklemek zorundaydı. Dolayısıyla bu süre zarfında geçim sıkıntısı yaşamak istemeyen kadı görevini suiistimal edebiliyordu. Kadıların görev süresi ile ilgili ayrıntılı bilgilere yukarıda bahsetmiş olduğumuz “ruzname/ruzmançe” defterlerinden ulaşabilmekteyiz. “Müddet-i örfiye” bir kadının iki yıllık görev süresi artı bir yıl da mülazamat süresini ifade eder (Ortaylı, 2007, s. 26-27).

Kadı adayı mesleği öğrendikten sonra en az işi ve yevmiyesi olan bir kazada göreve başlardı. Görevine başlayan bu kadılar Anadolu veya Rumeli kazaskerliğine tabi olurdu. Kadılar için bir diğer kariyer merkezi ise Mısır idi. Görevi sona eren kadı bir sonraki görev yeri belirleninceye kadar İstanbul'da “tahta başı” denilen ve Mevleviyet payeli sancaklara tayinini bekleyen kadılar arasında beklerdi. Mevleviyet kadılıklarına atanmak zor bir süreç gerektirmekteydi. Nitekim kaza kadısının yevmiyesi üç bin akçe iken Mevleviyet kadılıklarının yevmiyesi beş bin akçe idi. Mevleviyet payeli merkezlerden en küçük seviyeli mevali devriye Mevleviyetinden sonra (Urfa, Maraş, Antep Konya, Bağdat, Sofya, Belgrad) Mahreç Mevleviyeti (Halep, Kudüs, Yenişehir, Tırhala, İzmir, Galata, Selanik, Eyüp) sonrasında Bilad-ı hamse Mevleviyeti (Şam, Bursa, Mısır, Edirne, Filibe) daha sonra da Harameyn Mevleviyeti (Mekke ve Medine) gelirdi. Bu seviyeye kadar gelen bir kadı bundan sonraki süreçte önce İstanbul kadılığına ardından da Anadolu ve Rumeli kazaskerliğine gelirdi (Ortaylı, 2001, s. 69-73).

Kadıların görevlerini suiistimal ettikleri şikâyet edilirse veya devlet yöneticileri tarafından fark edilirse bunu yapan kadının denetlenmesi için işlemler yapılırdı. Bu doğrultuda devlet işlemleri başlatması için Beylerbeyi ya da sancakbeyini görevlendirirdi ki buna da “müfettiş paşa” denilirdi. Diğer taraftan dergâh-ı alî çavuşlarının da müfettişlikle görevlendirildiği görülmektedir. Bunlar da “mübaşir müfettişleri” olarak adlandırılmaktaydı. Bunların yanı sıra merkezdeki bir kadı da müfettişlikle görevlendirebiliyordu. Buna da “Toprak Kadısı” deniliyordu. Yolsuzluğun arttığı bölgeleri teftiş etmek için seyyar kadılar görevlendirilirdi. Bu görevi yapan kadılara da “mehayyif müfettişi” denilirdi. Yolsuzluk yaptığı tespit edilen kadı merkezden görevlendirilen çavuşlar aracılığıyla merkeze getirtilirdi (Doğan, 2019, s. 38).

Osmanlı Devleti'nde birkaçı istisna olmak üzere kadılara siyaset cezası uygulanmazdı. Bu istisnalardan biri Sultan IV. Murad'ın Bağdat Seferi esnasında yolu temizlemediği için İznik kadısını idam etmesi diğeri ise Kanuni Sultan Süleyman'ın menzil parasını çaldığı için Kızıl Yenicesi kadısını öldürtmesi olmuştur. Fakat bu iki durumda halk tarafından tepkiyle

karşılanmıştır (Ortaylı, 2001, 69-73).

2.1.3.Kadı Naibi

Naib, vekil anlamına gelmektedir. Bu kavram kadı mahkemelerinde kadıların adına görev yapan kişiler için de kullanılmıştır. Naib sayısı, kadının tayin edildiği bölgenin büyüklüğüne göre değişmekteydi. Kaza, sancak ve eyalet kadılıklarının naibleri buna göre belirlenirdi. Naibler görevlerinin niteliğine göre kaza naibleri, kadı naibleri, bab naibleri, mevali naibler, ayak naibleri ve arpalık naibleri olmak üzere altı gruba ayrılmıştı. Kaza naibleri; Kadıların kendi bölgelerindeki köylere tayin ettiği memurlardır. Mevali naibleri; Mevali kadılarının tayin edildiği eyalete gitmemesi durumunda yerine görevlendirdiği vekildir. Bu naib görevi iltizam usulü ile devralırdı. Naib, vekil olduğuna dair bir belge alır ve bu belgeyi gideceği bölge'nin kazaskerine imzalatırdı (Uzunçarşılı, 1988, s. 117). Naibler vekil olarak geçici bir süre belirli bir iş için atanabildikleri gibi kadıya arpalık olarak verilen ve çeşitli sebeplerden dolayı kadının bizzat gidemediği bölgelere kadı adına tayin edilen naiblere de "bab naibi" denilmekteydi. Naibler, bölgedeki halk arasında meydana gelen sorunun yerinde çözülmesi gerektiği hallerde mahkeme dışında keşif yapmakla görevlendirilirdi. Bu tür naibliklere de "ayak naibliği" denilirdi (Tak, 2009, s. 39).

Kadı'nın naib tayin etmesi usulü Osmanlılara Memlûklerden geçmiş bir uygulamadır. Osmanlı kadısı kendi yerine naib tayin etme yetkisine sahip olmakla beraber atayacağı naib sayısını belirleme yetkisine sahip değildi. Kadı eğer yeni bir naib tayininde bulunmak isterse bunu ilk önce merkeze bildirmesi gerekiyordu. Kadı tarafından seçilen bu naiblerin buldukları bölge halkının ulemasından seçilirdi. Bu kimseler buldukları bölgenin medresesinden icazet almış kimselerdir. Naibler kadı adına davalara bakmak, keşif yapmak gibi yetkilere sahipti (Ortaylı, 2007, s. 46-47).

Osmanlı hukuk sisteminde naiblik iki şekilde elde edilirdi. Birincisi emanet yoluyla olan naibliktir. Bu yolla göreve gelen Naib mahkemeden elde edilen karın dörtte birini veya beşte birini alarak çalışırdı. Naib olabilmek için başvurulmuş bir diğer yol ise iltizam usulü idi. Bu şekilde göreve gelen naibler görev yerlerindeki kadılara "şehriye" adı altında belli bir miktar para vermekteydiler. Daha sonra elde ettikleri gelirden mahkeme masrafını düşer kalan kısmıyla da geçimlerini sağlardı (Tak, 2009, s. 39). Fakat bu durum naiblerin yolsuzluk yapmasına neden olmuştur. Nitekim bu şekilde tayin olan naib kadıya verdiği paranın daha fazlasını çıkarmak için görevini suiistimal edecektir.

Mahkeme gelirleri naiblerin en önemli geçim kaynakları idi. Naibler baktıkları davalardan sicil, hüccet, mürasele, nikah, talak vb. adlar altında

ücret almaktaydı. Yukarıda da değindiğimiz gibi naibler bu ücretin ancak dörtte veya beşte birini alabiliyorlardı. Bu yüzden naibler ücretleri toplarken halka haksızlık etmişler ve aşırıya kaçmışlardır. II. Meşrutiyetle beraber naiblere harç yerine düzenli maaş bağlanması kararlaştırılmıştır (İpşirli, 2006, s. 312-313).

2.1.4. Kâtip

Osmanlı mahkemelerinde, mahkemenin bürokratik ve idari işlerine bakan görevlilerden biri de katiplerdi. Katipler mahkemenin işleyişini sağlayan ve bürokratik faaliyetleri yürüten mahkeme personellerinin reisi idi. Katiplik kurumu Osmanlı Devleti'ne Selçuklulardan intikal etmiş bir kurumdur. Nitekim mahkemede kâtip bulundurma geleneği Selçuklularda da vardı (Tak, 2009, s 46).

Katiplik kurumunun Osmanlı'da ne zaman ortaya çıktığına dair elimizde belge yoktur. XIV. ve XV. yüzyılda kadıların nüfus azlığından dolayı kadıların bütün işleri kendilerinin yürüttüğü düşünülmektedir. Fakat XVI. yüzyıldan sonra şeriye defterlerinde adlarının geçmesinden katiplerin mahkemelerde görev yaptıklarını anlamaktayız. Yine şeriye sicillerine bakarak katiplerin kadılar tarafından seçildiğini anlamaktayız. Mahkemede görev yapan katiplerin sayısı kadının görev yaptığı bölgenin büyüklüğüne göre değişmektedir. Mahkemelerin yoğun olduğu yerlerde katiplere yardımcı olan mahkemede olanları kayda geçiren "mukayyidler" bulunmaktaydı. İstanbul kadılığının 1836 tarihindeki oluşumunu gösteren bir belgeden mahkemede "vekayi kâtibi", "mahallat kâtibi", "mürur kâtibi" gibi çeşitli unvanları olan katiplere rastlanmaktadır. Katiplerin görevi mahkemeye gönderilen belgeleri ve dilekçeleri almak, dava esnasında tarafların ifadelerini kayda almak, dava tutanaklarını zapta geçirmek ve bunları saklamak, dava sonucunda hüccet/ilamları hazırlayıp taraflara vermek ve bir kopyasını Şeriye Sicillerine kaydetmektir (Tak, 2009, s. 47-49).

2.1.5.Şuhudu'l hal

Mahkemede kadının yardımcılardan biri de şuhudu'l hal'dir. Bunların görevi mahkemeyi müşahit gözüyle izlemektir. Şuhudu'l hal'in mahkemedeki sayısı bilinmemekle beraber birden fazladır. Zaman zaman önde gelen hukuk adamlarının da yer aldığı bu mercinin görevi taraflara değil bizzat mahkemenin düzgün şekilde işlemesine etki etmektir. Şuhudu'l udul, Udulu'l müslimin de denilen şuhudu'l hal, bölgenin önde gelenlerinin arasından seçilmekle beraber bunlar mahkemenin işleyişine ve hâkimin kararına müdahale edemezlerdi. Sadece varlıklarıyla dolaylı olarak hâkimin yanlış veya tarafgir davranmasına engel olmuştur. Bu durumu hasebiyle bu kurum batı hukukundaki jüriden farklıdır. Nitekim batı hukukundaki jüri hâkimin kararına doğrudan etki edebilme yetkisine sahiptir (Aydın, 2015, s.

84; Tak, 2009, s. 53). Şeriyye sicil defterlerinin altına bu şahitlerin adı yazılmaktadır. Bu kurulda zaman zaman kadı ve kazaskerlerin görev alması işin ciddiyetini ve kurumun önemini göstermesi bakımından önemlidir.

Şuhudu'l hal'in bir diğer görevi de mahkemeye gelen dava konusu hakkında kadının bilgi ve tecrübesi dışında uzmanlık gerektiren bir olay olursa bilirkişilik yapmaktır. Mesela ticaret ile ilgili bir dava mahkemeye geldiğinde kadının ticaretle ilgili bilgi ve tecrübesi yoksa o zaman şuhudu'l hal'in arasında ticaret hakkında bilgisi olan biri bulunur ve bu konuda kadıya yardımcı olurdu. Şuhudu'l hal davalı ve davacının durumuna göre değişiklik göstermektedir. Mesela mahkemede bir yeniçeri ile ilgili dava varsa şuhudu'l hal'de yeniçerilerden kimse bulunurdu (Aydın, 2015, s. 84).

Şeriyye sicil defterlerine şuhudu'l hal'in isimleri kaydedilirken kişilerin konumu dikkate alınmıştır. İlk önce kadı ve müderris, daha sonra kaza'nın önde gelenleri, daha sonra ise kethüda, emin, muhızır ve katiplerin ismi yazılmaktadır (Tak, 2009, s. 55).

2.1.6.Muhızır

Sözlük anlamı “huzura getiren, hazır bulunduran” olan muhızır davalıyı, davacıyı ve mahkemeye gelmesi gereken kimseleri mahkemeye getirmekle mükellef personelidir (Ahışhalı, 2006, 85-86; Tak, 2009, s. 49). Klasik İslam hukukunda bu görevi ifa edenler için “av'an ve müşhiş” tabirleri kullanılmıştır. Osmanlı döneminde ise muhızır tabiri kullanılmakla beraber bazı bölgelerde bu kişiler için “şahne” (şihne) tabirinin kullanıldığı da görülmektedir. Kâtib'e ihtiyaç duyulmayan mahkemelerde Kâtib'in görevini muhızır yerine getirirdi. Diğer yandan tereke taksimi esnasında malların güvenliği de muhızırdan sorulurdu. Mahkemeye gelmesi gereken kişiye kadı bir celp çıkartır ve bunu muhızır'a verir. Muhızırda bu doğrultuda işlemleri yapardı. Ancak mahkemeye gelmesi gereken kişi gelmez ise o zaman kadı Beylerbeyi veya Sancakbeyi'ne müracaat ederdi. Muhızır'ın zor kullanma gibi bir yetkisi olmamakla beraber kadının isteği doğrultusunda yanında asker bulundurabilirdi. Muhızırın bir diğer görevi ise mahkeme esnasında huzur ve sükuneti sağlamaktı. Muhızırlar kadı tarafından görev yaptığı bölgenin önde gelenleri arasından seçilirdi. Bu kişiler genellikle devlet görevinde bulunmuş veya askeri zümreden kimseler olurdu görev niteliği gereği reaya arasından muhızır seçilmezdi. Muhızırların tayin ve azil işlemlerini kadı yapardı kadı bu görev için uygun gördüğü kişiyi merkeze bildirir merkezde eğer uygun görürse tayin işlemi için berat hazırlanırdı. Her padişah değişikliğinde muhızırların beratları yenilenir, haklarında şikâyetle bulunulmadığı sürece görevlerinde kalırlardı. Daha büyük kadılıklarda muhızır sayısı da artar ve bu muhızırların başına birde Muhızırbaşı tayin edilirdi (Ahışhalı, 2006, s. 85-86; Tak, 2009, s. 49).

İlk dönemlerde muhızlıların ücretleri maaş şeklinde ödenmekteydi. Mahkemeye getirilenlerden “ihzariye ücreti” adıyla ücret alınır. XVI. ve XVII. yüzyıllarda muhızlılar bu ücretin yüzde ikisini kendileri alırlardı. Kadı ya da mevali tayinlerinde alınan berat resimlerinden müjdegan adı ile muhızlılar da pay alırdı. Büyük kadılıklarda muhızlıların gelirleri çok yüksek olduğu için Muhızlıbaşılar göreve gitmeyip iltizam usulü ile görevlerini başkasına devrederdi (Tak, 2009, s. 50).

Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin kendi dairelerinde yaptıkları mahkeme/divanlarda yirmi muhız görev yapardı. Muhızlıbaşılar kapıcılar kethüdası kendine bağlı kapıcılardan atardı. Bunlar terfi ettikleri zaman tımarlı dergâh-ı ali çavuşluğuna intikal ederlerdi. Kazaskerlerin Divan-ı Hümayun toplantılarına gidip gelmesinden de muhızlılar sorumlu idi. Bunların yanı sıra kazaskerlerin arzının gerekli yerlere götürülmesi ve çıkarılan fermanın yerine ulaştırılması da muhızlıların görevleri arasındadır. Bundan başka Yavuz Sultan Selim döneminde kurulan bir de muhız ağalık görevi vardı ki bu da Yeniçeri Ocağı'nın Divan-ı Hümayun ve Babıali'deki işlerini takip ederdi (Ahışhalı, 2006, s. 85-86).

2.1.7.Kassam

Sözlükte “bölmek” manasındaki kismet kelimesinden türetilmiş olan kelime “bölüştüren, paylaştıran” anlamına gelmektedir. İslam hukukunda ganimet, şirket ve miras gibi davalarda her türlü mirası, mirasçılar arasında taksim eden/paylaştıran kişi veya görevli için kassam tabiri kullanılmıştır (Öztürk, 2001, s. 579). Kadıların görevleri arasında ölen kimsenin terekesini İslam hukuku çerçevesinde mirasçılar arasında paylaşmaktır. Osmanlı hukukunda bu işleri kadı adına onun yardımcılarında olan kassamlar yerine getirirlerdi. Devlet memurlarının miras taksim işlerini ise kazasker kassamları yerine getirirdi. Burada kazaskere düşen harç ücreti de onun adına alınır. Tereke taksimlerinden elde edilen gelir kadı ve kazaskerlerin gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturur. Bundan dolayı bu görevin kimin yetkisinde olduğuna dair iki taraf arasında uyuşmazlıklar yaşanmıştır (Aydın, 2015, s. 84-85).

2.1.8. Mahkeme Tercümanı

İslam hukukuna göre Gayrimüslimler kendi aralarındaki hukuki anlaşmazlıkları kendi cemaat mahkemelerinde çözme yetkisine sahipken, Müslümanlarla aralarındaki anlaşmazlık Osmanlı mahkemelerinde görüşülüyordu. Kadı Gayrimüslim vatandaşın lisanını iyi bilmediğinden mahkemelerde daha tarafsız ve adaletli karar verilebilmesi için tercümanlara ihtiyaç duyulmuştur. İslamiyet'in ilk yıllarından itibaren uygulandığını bildiğimiz bu durumun Osmanlı Devleti'nde hangi tarihte uygulamaya konulduğu hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Balkanlar'da, Doğu

Vilayetlerinde ve Arap coğrafyasında varlığı bilinen bu tercümanların tayin, azil, maaş, terfi vb. işlemleri hakkında elimizde mevcut belge yoktur. Muhtemelen tercümanlar mahkemenin bulunduğu bölgenin yerli ahalisinden seçiliyordu. Osmanlı mahkemelerinin dili Türkçe olduğu için ve kadılar da bölge dilini bilmediği için tercümanlar reaya ile kadı arasında önemli bir görevi üstlenmiş oluyordu.

Tercümanlar kadı tarafından seçilerek merkeze bildirilir ve Divandan yazılan bir yazıyla tayin olunurlardı. Görevini kötüye kullanan, tam manasıyla görevini ifa etmeyen tercümanlar tespit edildiği takdirde görevlerinden uzaklaştırılıyorlardı (Tak, 2009, 51-52).

2.2. Mahkeme Kayıtları (Şeriyeye Sicilleri)

Osmanlı Devleti'nde kayıt tutma geleneği daha ilk dönemlerden itibaren büyük bir titizlikle yürütülmüştür. Biz bunu sadece bürokraside değil devletin hemen her organında görmekteyiz. Mahkemelerde alınan kararlar, merkezden gelen belgeler Şeriyeye sicillerine kaydedilmekteydi. Osmanlı Devleti'nin miras olarak bıraktığı en önemli yazılı kayıtlardan biri olan Şeriyeye sicilleri bir taraftan mahkemenin yapıldığı şehrin gündelik yaşamı, diğer taraftan ise merkezden gelen emir ve fermanları içermektedir. Bu defterlerin yazımında kronolojik sıralamaya dikkat edilmiş davanın sonunda tarih yazı ve rakamlarla not düşülmüştür. Defterde kullanılan yazı türlerine baktığımız zaman rika ve çeşitleri, talik, talik kırması, sülüs. sülüs kırması, divani çeşitleri ve siyakat türleri ile yazılmışlardır (Taş, 2014, s. 455).

Şeriyeye sicilleri, şekil bakımından incelendiğinde kadının cebine sığacak boyutta küçük, dar ve uzun, sağlam, parlak, normal kalınlıkta, mürekkep ise bugüne kadar hala canlılığını koruyacak kalitede. Defterin dış kapağı karton ciltlidir.

İçeriği incelendiği zaman defterin başında genelde Arapça bir giriş kısmı yer alır. Bu giriş bölümünde şeri hükümlere ve bu hükümleri koyan Allah ve Peygambere saygı ibareleri yer almakta. Daha sonra mahkemeyi yöneten kadının adı ve varsa unvanı yazılmaktadır. Giriş kısmından sonra kadıların mahkemede görüştüğü davalar ve merkezden gelen belgeler deftere kaydedilmektedir. En sona ise şuhudu'l hal'in isimleri sırayla yazılır. Kadıların hem adli hem de mülki mükellefiyetleri olduğu için defterlerde her iki göreve dair bilgiler bulmak mümkündür. İdari olarak defterlerde; memurların tayini, resmi binaların onarımı, esnafın denetlenmesi, vakıfların denetlenmesi ve vakıf binalarının kiraya verilmesi, vergi ve cizyelerin toplanması, narhın belirlenmesi, yiğitbaşı ve kethüdaların tayini gibi kayıtlara (belgelere) rastlanmaktadır (Duman, 2007, s. 141-142).

Şeriyeye sicilleri 1894 yılına kadar kadı'dan kadı'ya devredilerek

buldukları mahalde muhafaza edilmekteydi. Ancak bu tarihte II. Abdülhamid'in emriyle "Şeriyeye Sicilleri Arşivi" kurulmuşsa da burada sadece İstanbul ve çevresinde bulunan defterler muhafaza edilmiştir. Bu defterler tarafların huzurunda yazıldığından dolayı son derece güvenilir bilgiler içermektedirler.

Bu defterler sosyal, ekonomik, kültürel, idari, iktisadi, ticari, askeri, beledi ve zirai her türlü bilgileri içerdiğinden tarihimiz hakkında sağlam ve dolu bilgiler içermektedir (Atalar, 1980, s. 312).

Şeriyeye sicillerinde bulunan belgelere bakacak olursak bunlar; hüccet, bir nevi dava esnasında sunulan delil anlamına gelmektedir. İlam; mahkeme hükmünü ve bu hükmü veren kadının adı ve mesleki unvanını içerir. Ma'aruz; alt makamlardan mahkemeye sunulan istekleri içerir. Mürasele; kadı tarafından yazılan mektup. Aynı zamanda naib tayini içinde kullanılmaktadır. Vakfiyeler; bir malı bağışlama hibe etme için kullanılır. Tereke; ölen kimsenin arkasında bıraktığı mal varlığı, mirasıdır. Tezkireler; şehir içi yazışmaların yapıldığı belgelerdir. Temessük; bir nevi sened olarak kullanılan belgedir tüm bu belgelerin yanı sıra defterde merkezden gelen berat, ferman ve buyuruldulara da rastlanmaktadır (Çoban, 2018, s. 5-8).

3. Divan-ı Hümayun

Divan-ı Hümayun padişah divanıdır. "Divan" Türkçeye Arapça/Farsçadan geçmiş bir sözcüktür. Eski dönemlerde İran'da mali kayıtların tutulduğu defter ve bu defterlerin muhafaza edildiği daire için divan tabiri kullanılmıştır. İslamiyet döneminde İranlılardan alınan bu kurum aynı ad altında aynı amaç için kullanılmıştır. Daha sonra ise başka kelimelerde eklenerek o daireyi belirtmek için kullanılmıştır. (divanü'l cünd, divanü'l berid vb.) Kelimenin Farsçadaki ilk anlamı olan "kurul", "toplantı" Arapça 'da ikinci anlam olarak kullanılmıştır. Osmanlılar döneminde de kelime Farsçadaki birinci anlamıyla kullanıldı. Osmanlılar farklı olarak hem toplantıyı hem de toplantının yapıldığı yeri bu kelime ile ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra Divan'ın "bir şairin eseri", "oturulan yer" gibi anlamları da vardır.

Osmanlı Devlet teşkilatı içerisinde önemli bir yeri olan Divan-ı Hümayun devletin önde gelen adamlarından oluşurdu. Bu kurulun padişah adına karar alma gibi önemli bir fonksiyonu vardı. Bu kurul padişah neredeyse orada toplanıp onun adına karar alırdı. Bu yönüyle diğer İslam devletlerindeki divanlardan ayrılır. Bu kurul Osmanlılardaki en gelişmiş şeklini Fatih Sultan Mehmed döneminde almıştır. Fatih kanunnamesinde Divan-ı Hümayuna da yer vermiştir. Fatih döneminde Divan-ı Hümayunda yapılan bir diğer önemli değişiklikte Padişah'ın divana katılma geleneğinin kalkmasıydı (Üçok-Mumcu vd. 2008, s. 255). XVI. yüzyıldan itibaren en

gelişkin dönemini yaşayan Divan-ı Hümayun XVII. yüzyıldan itibaren yerini veziriazam divanına bırakmıştır. XVIII. yüzyıldan itibaren ise artık göstermelik bir kurum haline gelmiştir (Mumcu, 1994, s. 430-432).

Divan-ı Hümayun 'un yönetsel görevlerin yanı sıra yargı görevini de üstlenmekteydi. Aslında bu yargı yetkisini padişah almaktadır. Nitekim padişah devlet yöneticisi ve halife olması hasebiyle hâkim sıfatını da taşımaktadır. Divan-ı Hümayun yargı görevini Osmanlı Devleti'nde bir temyiz mahkemesi olmadığı için bir üst kurul gibi itiraz edilen davaları tekrar görüşerek yerine getirir. (Yurtseven-Şahin, 2016, s. 192; Aydın, 2015, s. 85) Divan-ı Hümayun 'da yargı görevi kapsamında davalara Rumeli kazaskeri bakmaktaydı. Bir başka deyişle ehl-i şeri Divan-ı Hümayunda kazaskerler temsil etmekteydi. Ancak yargı yetkisi Rumeli Kazaskerinde idi (Aydın, 2015, s. 85).

Divan-ı Hümayunda ne tür davaların görüşülüp karara bağlandığı tam olarak bilinmemekle beraber elimize ulaşan belgelerden anlaşıldığı kadarıyla burada görüşülen başlıca konular şunlardır; ilmiye sınıfına mensup olan kadı ve müderrislerin ceza davaları, ruhani başkanların ceza davaları, müstemenlerin Osmanlı halkına karşı işledikleri suçlarla ilgili davalar, kalpazanların ceza davaları, saray çalışanlarının ceza davaları, kadıların yargılayamadığı eşkıya ve ayanların ceza davaları ve ehl-i örf karşı suç işleyenlerin ceza davaları Divan-ı Hümayun 'da kurulan mahkemede görüşülen davalardır. Özellikle örfi ceza davalarıyla kamu görevlilerinin taraf tuttukları davalarda, bir nevi temyiz gücü olan Divan-ı Hümayun 'un önemli bir yeri vardır. Divan-ı Hümayun bu yönüyle diğer İslam devletlerindeki mezalim mahkemelerine benzemektedir. Divan'ın padişah tarafından izlenmesi sağlıklı karar alınması bakımından son derece önemlidir.

Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla diğer mahkemelerde görüşülen davalar sonucunda verilen hükümler Divan-ı Hümayunda incelenmekteydi. Bu hükümler iki başlık altında incelenmektedir; birincisi Divan-ı Hümayun 'un denetiminden geçmesi zaruri olan hükümler, ikincisi ise kadı veya tarafların gönderdiği hükümlerdir. Birinci gurubu oluşturan hükümlere baktığımız zaman bunlar had cezası gerektiren veya unsurlarının eksikliği sebebiyle başka bir örfi ceza verilmesi gereken suçlarla askerlerin işlediği suçları oluşturan hükümlerdir.

Divan'a başvurmak isteyenler bizzat dilekçe vererek veya vekilleri aracılığıyla başvurabilmenin yanı sıra bizzat padişaha da başvurabilirlerdi. Cuma selamlığı esnasında görevliler halkın dilekçelerini toplayarak padişaha arz ederlerdi. Padişahta daha sonra gereğinin yapılması için bu dilekçeleri Divan-ı Hümayuna havale ederdi. Divanda duruşmalı ve duruşmasız şekilde

görüülen davalarda kadılar tarafından verilen kararlar hukuka aykırı bulunduğunda aynı mahkemeye veya başka bir mahkemeye tekrar görüşülmek üzere havale edilirdi. Bu havale esnasında bazen Divan-ı Hümayun kendi kararını da bildirirdi. Hükmün Divan-ı Hümayun tarafından verildiği davalarda ceza hemen infaz olunurdu. Bu işlemlerin yanı sıra Divan-ı Hümayun adli şikayetlerin çok olduğu bölgelere soruşturma yapması için özel kadılar da gönderirdi (Aydın, 2015, s. 86).

4. Veziriazam Divanları

Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümayun'un dışında yargı yetkisine sahip diğer divanlar ise veziriazamın başkanlığında toplanan İkinci Divanı, Cuma Divanı ve Çarşamba Divanı idi. İkinci Divanına Divan-ı Hümayun'un bütün üyeleri katılır ve bu divana veziriazam başkanlık ederdi. Bura da Divan-ı Hümayun'da görüşülmesine gerek görülmeyen davalara bakılırdı. Aynı zamanda şeri ve örfi davalar da dinlenirdi. Aynı şekilde toplanan bir diğer divan ise Çarşamba Divanıydı ki bu divan'ın diğerlerinden tek farkı İstanbul, Eyüp, Üsküdar ve Galata kadılarının da katılarak halkın şikayetlerini dile getirmeleriydi. Nitekim bu divanda da Divan-ı Hümayunda görüşülmesine gerek duyulmayan küçük davalar ve şeri-örfi davalar görüşülmekteydi. Bu divanlarda veziriazam başkanlık etmesine rağmen davayı hukukçular dinleyip karara bağlardı veziriazam sadece mahkemeyi yönetirdi (Yurtseven-Şahin, 2016, s. 194; Aydın, 2015, s. 86). Cuma divanında ise Divan-ı Hümayunda olduğu gibi daha önce görülmüş bir davada yargılanan kişiler hükmün temyiz mahiyetinde Cuma Divanının da görüşülmesini talep edebiliyorlardı. Divan-ı Hümayuna gelen bazı davaların ise sadece veziriazamın huzurunda görüşülmesi talep emredilmekteydi ki bunlar da Cuma Divanında görüşülen davaları oluşturmaktaydı. Bu davalardan bir tanesi "hürriyet davası"dır (Şentop, 2005, s. 133-134).

Netice itibariyle veziriazamın başkanlığında toplanan bu divanların temel gayesi Divan-ı Hümayun'un yükünü hafifletmektir. Ancak zamanla bu durum Divan-ı Hümayun aleyhine gelişmelere neden oldu ve neredeyse Divan-ı Hümayuna gelen bütün konular veziriazam divanlarında görüşülmeye hatta Divan-ı Hümayun personellerinin bu divana taşınmasına neden oldu.

5. Kazasker Divanları

İslamiyet'in ilk dönemlerinde Hz. Peygamber bizzat katıldığı sefer esnasında ordudaki anlaşmazlıklara kendisi bakar katılmadığı zamanda bir ordu komutanını bu göreve atardı. Ordu komutanının yanına kadı atama usulü Hz. Ömer döneminde gerçekleşmiştir. Bu durumun sistematik hale gelerek ordu davalarına "Kadıülleşker" in bakması ise Eyyübiler dönemine rastlamaktadır. Osmanlı Devletindeki kazaskerlik kurumunun kökenleri ise,

Selçuklulardaki yargının başı olan “Kadıülkuddatlık” kurumuna dayandığı düşünülmektedir. Osmanlılarda Sultan I. Murad döneminde oluşturulan kazaskerlik kurumu devlet sınırlarının genişlemesine paralel olarak XV. yüzyılda ikiye ayrılmıştır. Bütün ilmiye sınıfının ataması kazaskerin elindeydi ancak zamanla kazaskerin bütün yetkileri elinden alınarak yukarıda da bahsettiğimiz gibi şeyhülislam devredilmiş hatta kazasker atamalarını dahi şeyhülislam yapmaya başlamıştı (Yurtseven-Şahin, 2016, 194-195).

Kazaskerler Divan-ı Hümayun ve Veziriazam Divanlarının yanı sıra kendi divanlarında da davalara bakarlardı. Bu davalar bazen doğrudan davalılar tarafından yapılan başvuru sonucu bazen de diğer mahkeme ve divanlardan yapılan havaleler sonucu gerçekleşmektedir. Normal şartlar altında Rumeli kazaskeri, Anadolu kazaskerine göre gerek protokolde gerekse Divan-ı Hümayun ve veziriazam divanlarında üstün konumdaydı. Ancak kazasker divanlarında her iki kazasker kendi divanında aynı konumdadır. Her iki kazasker de kendi konağına davalara bakma yetkisine sahiptir. Diğer mahkemelerde olduğu gibi kazasker mahkemelerinde de alınan kararlar sicil defterlerine işlenmektedir. Elimize ulaşan en eski Rumeli kazasker sicili 1543 tarihlidir (Şentop, 2005, s. 136). Anadolu kazaskerliğine ait sicil defterleri ise en erken 1831 tarihlidir. Arada bu denli zaman farkının olmasının birden çok sebebi olabilir. Ancak temel sebebin belgelerin kaybolması düşünülmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti gibi defter ve yazışma işlerine bu kadar önem veren bir devletin bunu göz ardı edeceği düşünülemez. Bu konuyla ilgili bir diğer ihtimal ise Anadolu kazaskerliğinde davalara fazla bakılmaması olabilir. Nitekim davaların çoğu Rumeli kazaskerliğinde görülmekte Anadolu kazaskerliği ise gerek görüldüğü zaman davalara bakmaktaydı.

Defterleri incelediğimizde kazasker divanlarında görüşülen davalarla diğer mahkemelerde görüşülen davalar benzerlik göstermektedir. Bu mahkemede her türden davaya bakılmaktadır. Ancak Rumeli kazasker mahkemelerinde göze çarpan hususlardan biri bu mahkemeye Osmanlı coğrafyasının her tarafından insanlar müracaat etmekteydi (Yurtseven-Şahin, 2016, s. 195). Anadolu'nun farklı bölgelerinden olaylar, kişiler vb. ilişkin davalara rastlamak mümkündür. Nitekim Anadolu davalarına Anadolu kazaskerliği, Rumeli davalarına Rumeli kazaskerliği bakacak gibisinden bir ayırım söz konusu değildir. İki kazaskerlik arasındaki bir diğer fark ise mahkeme personeli bakımından görülmektedir. Rumeli kazaskerliği mahkemesinde görev yapan “şeriatçıya” Anadolu kazaskerliği mahkemesinde rastlayamamaktayız. Şeriatçı adı verilen bu kişi Mevleviyet kadılığı rütbesinde olup Rumeli Kazasker'inin yerine davalara bakma yetkisine sahiptir. Divan-ı Hümayun ve Veziriazam Divanlarında görüşülen

davalar gerektiği takdirde Rumeli kazasker mahkemelerine havale edilirken, Anadolu kazaskerliğine böyle bir havale gerçekleştirilmemiştir.

Bütün bunlar gösteriyor ki Rumeli kazaskerlik mahkemesi bir üst görev mahkemesi yetkisine sahip iken aynı şey Anadolu kazaskerlik mahkemesi için geçerli değildir. Nitekim Hezarfen Hüseyin Efendi açıkça olmasa da dava dinleme yetkisinin Rumeli kazaskerine ait olduğunu “Telhisü'l Beyan” da belirtmektedir. Yazarı belli olmayan “Kavanin-i Osmani ve Rabita-i Asitane” isimli bir diğer eserde de davalara Rumeli kazaskeri ve onun şeriatçısının baktığını belirtmektedir. Anadolu kazaskerinin ise divan topladığını fakat dava dinleyip kayda geçirmeye yetkisinin olmadığını buna sadece Rumeli kazaskerinin yetkili olduğunu belirtmektedir.

Bazı önemli davaların sadece kazasker divanında görüşülmesi için fermanlar dahi hazırlanmıştır. Bu davalar genellikle titizlik ve dikkat gerektiren hususlardır. Mesela Fatih döneminde mirasçısı belirlenemeyen bir kimsenin ölümünün ardından terekesi hazineye intikal edilmiş Fatih Sultan Mehmed daha sonraki dönemlerde ortaya mirasçısı çıkarsa fazladan hak iddia etmesi durumunda davanın kazasker mahkemesinde görüşülmesini söylemiştir. Kazasker mahkemelerinde görülen bir diğer dava da askeri davalardır. Askerlerin tereke taksimini kazasker bizzat yaptığı gibi kassamları da yapabilmekteydi. Uzak yerlerde vefat eden askerin tereke taksimi için kadı veya müderris görevlendirmesi yapılmaktaydı (Şentop, 2005, s. 134-147).

Sonuç

Osmanlı hukuk sistemi incelendiğinde bu hukuk sisteminin şeri ve örfi karakterlerden oluştuğu gözlemlenmektedir. Şeri hukuk İslam dininin koyduğu kurallar bütününden oluşmaktadır. Bu kurallar Tanrı ve Peygamber tarafından konulduğundan hem dini hem de hukuki bağlayıcılığı söz konusudur. Yani bir kimse hukuk kurallarını ihlal ettiği zaman aynı zamanda dinin kurallarını ihlal etmiş oluyordu. Diğer taraftan şeri hükümlerin yetersiz kaldığı yerlerde padişah örfi hukuk yetkisini kullanarak bu eksikliği giderebiliyordu. Nitekim İslam dini de bu konuda devlet başkanına imkân tanımıştır. Devlet başkanı sıfatıyla yargılama yetkisine de sahip olan Padişah bu görevini vekilleri aracılığıyla icra ediyordu.

Konumuzun çekirdeğini oluşturan şeriyye mahkemeleri yargının icra edildiği merci idi. Yönetim tarafından atanan kadılar burada hukuk davalarına bakıp karara bağlıyorlardı. Mahkemede görüşülen konular ve alınan kararlar sıcağı sıcağına şeriyye sicili denen defterlere kaydediliyordu. Bu defterler içerik bakımından son derece geniş ve sağlam bilgiler içermektedir. Nitekim defteri incelediğimiz zaman o döneme dair sosyal,

kültürel, iktisadi içtimai, ticari ve daha pek çok konu hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Osmanlı Devleti daha kuruluş yıllarından itibaren kayıt tutma işlemlerine önem vermiştir. Biz bunu şeriyeye mahkemelerinde de görmekteyiz nitekim mahkeme defterlerinde sadece davalar ve alınan kararlar değil aynı zamanda mahkemeye getirilen deliller, merkezden veya alt kurumlardan gelen belgeler de bulunmakta ve muhafaza edilmektedir. Defterin bir nüshasının mahkemenin olduğu bölgede kalması bir nüshasının ise merkeze gönderilmesi devletin kayıt işlemlerine verdiği önemin bir diğer göstergesidir.

Osmanlı mahkemelerini incelediğimizde sadece şeriyeye mahkemeleri değil bunun dışında da mahkemeler olduğunu görmekteyiz. Nitekim devletin yürütme erki bakımından önemli bir yeri olan Divan-ı Hümayun'un aynı zamanda yargı yetkisi de vardı ve bir üst mercii olarak çalışabiliyordu. Diğer taraftan veziriazam ve kazaskerlerde kendi dairelerinde mahkeme kurma ve burada davalara bakma yetkisine sahipti.

KAYNAKLAR

- Ahışhalı, R. (2006). "Muhzır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.31, İstanbul, s. 85-86.
- Arık, F. Ş. (1997). "Osmanlılarda Kadılık Müessesesi 1", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.8, S.6, s. 2-71
- Atalar, M. (1980). "Şeriyeye Mahkemelerine Dair Kısa bir tarihçe", *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, S. 4, s. 303-328
- Atar, F. (2001). "Kadı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul, s. 66-69
- Atar, F. (2003). "Mahkeme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara, s. 338-341
- Aydın, M. A. (2007). "Osmanlılar; Hukuki Adli Yapı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul, s. 515-521
- Aydın, M. A. (2020). "Osmanlı Hukuku'nun Genel Yapısı ve İşleyişi", *Türkler Ansiklopedisi*, C.10. Ankara:Yeni Türkiye Yayınları, s. 15-20.
- Aydın, M. A. (2015). *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Beta Yayınları..
- Aydın, M. A. (2003). "Mahkeme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara, s. 341-344.
- Aydın, Y. (2013). "Osmanlı Devleti'nde Hukuk Devletin Gelişim Süreci", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6 S. 24, s. 380-413.
- Cin, H. - Akgündüz, A. (1990). *Türk-İslam Hukuk Tarihi*, C. 1, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Çoban, H. (2018). *206/3 Numaralı Urfa Şeriyeye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (367 – 602)*, Şanlı Urfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bilim Dalı. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Demir, A. (2017). "Osmanlı Devleti'nde Kadılar ve Naipler", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C.I, S. I, s. 29-37.

- Doğan, K. C. (2019). "Osmanlı Devleti Klasik Çağında Kadılık Kurumu ve Fonksiyonları", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 4, s. 34-40
- Duman, A. (2007) "Kadı Defterleri (Şeriyeye Sicilleri) Mahiyetleri, Muhtevaları ve İslam Hukuku Açısından İncelenmelerinin Önemi", *EKEV Akademisi Dergisi*, Yıl 11, S. 33, s. 139-156.
- Ekinci, E. B. (2017). *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)* İstanbul: Arı Sanat Yayınları.
- İnalcık, H. (2009). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İnalcık, H. (2007). "Osmanlı Hukuku'na Giriş Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih Kanunları", *Adalet Kitabı* (ed: Bülent ARI- Selim ASLANTAŞ), Ankara: T.C. Adalet Bakanlığı Yayınları.
- İpşirli, M. (2006). "Osmanlılar'da Naib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.32, İstanbul, s. 312-313.
- Mumcu, A. (1994). "Divan-ı Hümayun" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul, s. 430-432.
- Ortaylı, İ.Ç. (2007). *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, İstanbul: Kronik Kitap.
- Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye'de Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat.
- Ortaylı, İ. (2001). "Kadı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul, s. 69-73.
- Özen, Ş. (2001). "Kadılıkudat" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.24, İstanbul, s. 77-82.
- Öztürk, S. (2001). "Kassam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.24, İstanbul, s 579-582.
- Şen, M. (1999). "Osmanlı Hukuku'nun Yapısı", (Ed: Güler EREN) *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Şentop, M. (2005). *Osmanlı Yargı Sisteminde Kazaskerlik*, İstanbul: Klasik Yayınevi.
- Şentop, M. (2006). "Tanzimat'tan Önceki Dönemde Osmanlı Mahkemelerinin Görev ve Yetkisi", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı I, s. 87-105.
- Tak, E. (2009). *Diplomatik Bilimi Bakımından XVI.-XVII. Yüzyıl Kadı Sicilleri ve Bu Sicillerin İhtiva Ettiği Belge Türlerinin Form Özellikleri ve Tanımlanması*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Bilgi ve Belge Yönetimi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Taş, Y. (2014). "Urfa Şeriyeye Sicilleri Üzerine Dir Değerlendirme", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 7, S. 18, s. 453-472.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Üçok, C.- vd. (2008). *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Yeniçeri, C. (2004). "Mezalim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.29, İstanbul. s. 515-518.
- Yurtseven, Y.- Şahin, G. (2016). "Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Yargı Yetkisi", *Yıldırım Bayezid Hukuk Dergisi*, S. 1, s. 159-206.